

Редакційна колегія: Л.М.Плиско – канд. іст. наук, проф. (відп. ред.); В.Я.Білоцерківський – д-р іст. наук, проф.; Є.О.Бондарев – д-р іст. наук, проф.; А.В.Губа – канд. іст. наук, проф.; В.Д.Козлітін – д-р іст. наук, проф.; М.М.Кучемко – д-р іст. наук, проф.; М.М.Олійник – д-р іст. наук, проф.

*Затверджено вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С.Сковороди*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ №6012 від 28.03.2002*

*Засновник:
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди*

З 41 **Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип. 25-26. – 258 с.**

У збірнику розглядаються деякі проблеми, пов'язані з розвитком освіти, науки в Україні, маловідомі питання із всесвітньої історії, а також подані матеріали з краєзнавчої тематики.

Для наукових працівників, учителів, студентів.

© Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди, 2007

© Автори статей

майбутні вчителі, і наскільки нам вдасться посягти в їх душах віру в самих себе та у власний народ, використовуючи усі виховні можливості історичних дисциплін, настільки потужно й буде задіяний механізм нової виховної парадигми.

Безперечно, в результаті довготривалого існування під російською владою (чи то Романових, чи, то більшовиків) із постійним спрямуванням до імперсько-месіанської мети: “злиття” націй і повної асиміляції за допомогою політики русифікації – усе це створило сприятливий ґрунт для взаємопроникнення українського та російського менталітетів. Завдання сучасних українців перейняти певні етнопсихологічні риси великоросів, а не відкидати усе безоглядно за шкідливою українською звичкою: “хай гірше аби інше”. Наприклад, установка на перспективність, на самовідданість і віру в себе й досягнення національних цілей є дуже позитивною рисою російської ментальності, і саме вона здатна звести нанівець український “комплекс меншовартості”. У той же час, славнозвісну рису українців – толерантність слід оберігати, бо саме вона здатна нейтралізувати негативні складові російського етнічного характеру: нехтування життям і добробутом пересічних людей заради великих перетворень, надмірна радикалізація. Ця етнопсихологічна модель цілком реальна, саме вона лежить в основі ментальності багатьох малих народів у Європі, і взірцевим прикладом є Фінляндія, яка також довгий час входила до складу Російської імперії і на собі відчула імперські амбіції. Таким чином, українцям слід прагнути гармонійно скомпенсувати ментальності усіх національних меншин, що десятиліттями й століттями проживають на українських землях, і сприймати їх як рівноцінні компоненти у сучасних трансформаційних процесах державотворення – а все це не можливо без поглибленого вивчення етнографічного матеріалу.

Історична дисципліна “Етнографія України” має навчити студентів, що історія їх народу всюди, особливо в звичайних речах: в улюблених стравах, що готують у родині, у яблуках, що ростуть під вікнами багатоповерхівок і навіть у зрусифікованих містах під час весільної колотнечі всі намагаються виконати усілякі забобони, які традиційно передаються з покоління до покоління. Народна кулінарія, безперечно, це скарб, який найбільше знайомий пересічним українцям, коли переглядаєте назви та засоби приготування, обов’язково впливають спогади з родинних буднів та свят і нібито навіть смак відчуваєте. І добре б було, якби студенти через ці спогади усвідомлювали свою національну ідентичність, зв’язок поколінь протягом століть, а то й тисячоліть, бо деякі страви дійшли до нас ще з часів трипільської культури. На сьогодні в кожному великому місті є суто український ресторан, а в інших також нерідко використовують страви традиційної кухні, на телебаченні є вже кулінарна передача (“Смачна країна”), де навчають готувати старовинні страви, що характерні для окремих місцевостей України. В останні роки в Європі з’явився громадський рух за, так звану, “повільну їжу” (тобто приготування традиційних домашніх страв), який покликаний протистояти мережам “fast food”.

Таким чином, студенти під час засвоєння даної теми не лише освоюють навчальний матеріал, а також знаходяться в авангарді сучасних європейських тенденцій, антиглобалістського руху та просто плекають свою ідентичність і етнічну неповторність. Наприклад, усім нам звичний буханець “українського хліба” (він же “чорний”) не має аналогів у світі, ну, а славетні борщ та вареники вже давно для багатьох іноземців є символами України. Максимальне наближення до повсякденного життя спрощує сприйняття історичної дисципліни, тому все це має заохочувати конструктивну цікавість, дослідницьку жагу, що в свою чергу не дозволить душі лінуватися. Сучасні методики в історичній науці змушують йти не торованими шляхами, але для майбутніх педагогів пріоритетними повинні бути саме нелегкі шляхи пізнання, і за сумлінні старання Історія завжди нагородить неповторною радістю відкриття. Історична наука здатна закохати в себе людину не лише суто гуманітарного спрямування, і затаючи в тенета дослідницьких пошуків навіть на любительському рівні, має виховати прагнення до постійної самоосвіти, а отже й до самовдосконалення, тим більше, що прикладів для наслідування в історичній літературі більше ніж достатньо.

Проте, головним чинником є особистість самих істориків, бо щоб запалити вогник у серцях студентів, у край необхідно мати власне внутрішнє незгасиме вогнище, без цього багатогранна історична наука не здатна використати жодну зі своїх виховних можливостей, оскільки людський фактор надто багато значить.

Література:

1. Методичні рекомендації для студентів педагогічних вищих навчальних закладів із навчального курсу “Етнографія України” / [Уклад.: М.С. Вороніна]; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х.: ХНПУ, 2006. – 18 с.
2. Етнографія України: Навч. посібник / За ред. С.А.Макарчука. – Львів, 1994.

Сушко В.А.

КАРТОГРАФУВАННЯ ЯВИЩ ДУХОВНОЇ ТА МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ СЛОБОЖАНЩИНИ

Слобожанщина як історико-етнографічний регіон викликає цікавість етнографів, науковців та аматорів упродовж кількох століть. Вже у XVIII ст. з’явився цілий ряд наукових і практичних робіт, що містили етнографічні відомості про наш край [1. 4-27]. XIX ст. та перша третина XX ст. стали справжнім злетом регіональної етнографії [2. 47-49, 152, 168]. На жаль, сучасна регіональна

етнографічна та фольклористична наука далекі від тодішнього рівня та масштабності збору, систематизації та наукової обробки матеріалу.

Серед методів, які увійшли до сфери діяльності етнології у 1930-ті роки, був і картографічний. Перспективність та широкі можливості цього методу стосовно загальної етнографії були розглянуті А.П.Ковалівським [3. 3-62]. Безумовно, що згаданий метод мав увійти до комплексу способів наукового пізнання і регіональної етнографії також, а не сталося це з причин, далеких від наукових.

У радянські часи ареальні дослідження входили до методичної бази мовознавства [4] і лише з останньої чверті ХХ ст. до них знову звернулися українські етнологи [5].

Проблема виявлення етнографічних ареалів постає перед дослідником етнокультури Слобожанщини при детальнішому знайомстві з будь-яким з етносів краю, адже кожна з чисельніших національних груп складається з нащадків переселенців, хай і одного народу, але різних регіонів походження. Побутові, обрядові, мовні особливості зберігалися у значному обсязі іноді до початку – середини ХХ ст., а деякі з них – аж донині. Однак варіативність слобожанської етнокультури вивчена недостатньо [6], а дехто з дослідників схильний приєднувати слобожан до сусідніх етнічних регіонів [7].

Проте аналіз даних тільки одного виду сімейної обрядовості українців Слобожанщини сер. ХІХ – поч. ХХІ ст., а саме поховальної як найконсервативнішої, де найкраще та найповніше зберігаються атрибутика, ритуалістика та символіка [8. 88], свідчить, що за наявності регіонального інваріанта обрядовості з чіткою структурою, що загалом тяжіє до центрально-українського, накопичений масив відомостей дає змогу за ареалами побутування окремих видів атрибутики (зокрема, тканих виробів, ритуальних страв) виокремити в українському етносі регіону 3 основні локальні групи:

Населення південно-західних районів Сумщини, більшої частини Богодухівського, Золочівського, півночі Харківського (колишня Липецька округа), Вовчанського районів Харківської області та південних українських сіл Шебекінського району РФ ми відносимо до північної групи, а регіоном його походження, користуючись даними поховальної обрядовості, визначаємо Волинь та Східну Галичину.

Чугуївський, Шевченківський, Дворічанський, Ізюмський, Борівський, Куп'янський райони Харківської області, а також північ Луганської області складають окремий спільний різновид традиційної культури, який ми позначаємо як південно-східний. Регіоном походження цих переселенців, на нашу думку, є Поділля.

“Перехідну” групу становлять західні райони Харківщини (південь Богодухівського, Краснокутський, Коломацький, Валківський та Нововодолазький, а також частково Зміївський), оскільки деякі особливості традиційної культури наближають її до північного, а за певними ознаками ця частина Слобожанщини тяжіє до сусідньої Полтавщини. На нашу думку, регіоном походження українського населення цієї частини Слобожанщини є Середнє Подніпров'я.

Незаперечним фактом є карпатська, зокрема, бойківська колонізація земель сучасного Лебединського району Сумської області (дані підтверджуються відомостями з народної та церковної архітектури цих місцевостей як сер. ХХ ст., так і 1990-х рр.).

Довгий час народна архітектура та костюм вважалися найпоказовішими індикаторами локальних груп. Однак до першої чверті ХХ ст. вивчення народного будівництва та архітектури лише розпочиналося і дослідники не ставили перед собою мети виокремити за цим видом народної культури певні локальні групи та регіон походження сучасних слобожан. Крім того, особливості будівництва та його технології не завжди можуть бути пояснені лише продовженням старих традицій, а й пристосуванням до місцевих природних реалій.

Аналіз відомостей народного вбрання дає змогу виділити ще одну велику локальну групу в українському населенні краю, до якої входить західна Харківщина (Дворічанський [9], Шевченківський, частково Чугуївський район), регіоном походження якого може бути Прикарпаття та Західне Поділля.

Порівняння етнографічних та мовних ареалів дає змогу виділити нині чотири названі вище великі етнографічні групи українського населення Слобожанщини, а детальніше проведення цих студій дасть змогу уточнити їх та продовжити виявлення окремих локальних груп – нащадків переселенців з різних регіонів походження. Ці дослідження придадуться не лише для кращого розуміння особливостей формування етнокультури регіону, а й для проведення порівняльного аналізу динаміки трансформації ритуалістики, світоглядних уявлень, явищ матеріальної культури українського етносу загалом.

Картографічний метод та ареальні етнографічні студії мають значні перспективи і для вивчення етнокультури інших етносів Слобожанщини, перед усім – російського населення краю, оскільки російські поселенці не тільки мають різні регіони походження, а й різні за часом і навіть конфесіонально, що накладає серйозний відбиток на побутову культуру певного осередку.

Література:

1. Дьяченко Н.Т. Этнографические исследования Слободской Украины в XVIII – первой половине XIX ст. (Историко-этнографическое исследование): Автореф. дисс... канд. ист. наук. – Киев: Институт искусствознания, фольклора и этнографии им. М.Ф.Рильского, 1971. – 28 с.
2. Скрипник Г.А. Этнографічні музеї України. Становлення і розвиток / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства,

- фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського.– К.: Наук. думка.– 1989.– 304 с.: іл.
3. Ковалівський А.П. Картографічний метод в етнології // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої кафедри історії української культури. Ч. VII. На пошану Д.І.Багалія з його портретом. Етнологічно-краєзнавча секція. В.І. / За ред. проф. О.В.Ветухова. – Х.: Державне видавництво України, 1927. – С.3-62.
 4. Десницкая А.В. К вопросу о предмете и методах ареальной лингвистики // Ареальные исследования в языкознании и этнографии / Академия Наук СССР, Институт этнографии им. Н.Н.Миклухо-Маклая, Ленинградское отделение института языкознания. – Л.: Ленинградское отделение издательства "Наука", 1977. – С.22-29; Мораховская О.Н. К сопоставлению лингвистических и этнографических ареалов // Ареальные исследования в языкознании и этнографии / Академия Наук СССР, Институт этнографии им. Н.Н.Миклухо-Маклая, Ленинградское отделение института языкознания. – Л.: Ленинградское отделение издательства "Наука", 1977. – С.241-246; Проблемы картографирования в языкознании и этнографии.– Л.: Наука, 1974.
 5. Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (По материалам родильной обрядности украинцев).– К.: Наукова думка, 1981.– 280 с.; Світельська В. Поліський поховальний обряд (із досвіду картографування) // Древліани: Зб. ст. і мат. з історії та культури Поліського краю.– Львів: ІН НАНУ, 1996.– В.1. – С.201-224.
 6. Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье: история и судьбы традиционно-бытовой культуры.– М.: Наука, 1988.– 256 с.
 7. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма. Іл. З.Васіної, Л.Міненко, Т.Ніколаєвої, О.Слінчак, М.Старовойт.– К.: Либідь, 1996.– 176 с.: іл.
 8. Сушко В.А. Аналіз трансформації сімейної обрядовості українців-слобожан у XIX-XX ст. // Традиція і сучасне в українській культурі: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю Гната Хоткевича.– Х.: НТУ "ХПІ", 2002.– С.87-88.
 9. Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області / Упор. М.Семенова.– Х.: Регіонінформ, 2001.– 160 с.

Лінок С.І., Дмитрієва О.Є.

ВИКОРИСТАННЯ ГОНЧАРНИХ ВИРОБІВ У РОДИННІЙ ТА КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВСТІ СЛОБОЖАН (XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Апостолами українства на тлі віків постають гончарі і своїми невіддільними часу творіннями нахненно проповідують основоположні світоглядні ідеї українського народу. Створені ними глиняні письмена звернені в прийдешність, а тому й сьогодні вони промовляють до нас, наснажуючи вірою в прадавність і самодостатність власної культури. Наша земля на диво дуже щедро плодила гончарів, які ще за життя вважалися чарівниками й богоподібними творцями. Пізнання культурних здобутків потрібне нам для осмислення своєї історичної долі, для формування адекватних поглядів на досягнення інших культур.

Використання гончарних виробів у обрядовості українців було висвітлено багатьма дослідниками, які показали їх зв'язок з основними етапами життя людини, календарними святами, обрядами та звичаями [1, 2, 3, 4 та інші]. Але, на жаль, роботи містять лише згадку про традиції застосування глиняних виробів у обрядовості слобожан.

Метою статті є відтворення деяких народознавчих аспектів побутування гончарського промислу на території Слобожанщини.

Гончарські вироби широко використовувалися нашими пращурами в різноманітній обрядовості. Витвори гончарів були обов'язковим компонентом магичної практики, пов'язаної з основними етапами життя людини – народженням, одруженням і смертю. Завершальний етап життя людини – смерть. У народних обрядах, пов'язаних із цим трагічним моментом людського існування, гончарний посуд використовувався як місткість для кануну, води, жита, каші і в семантичному контексті дійства виконував функцію посередника, навіть способу спілкування між світом живих і світом мертвих. Помітивши ознаки згасання життя, родичі, найперше, запалювали воскову свічку і розпускали «в череп'янци ладанцю». У хаті, в головах покійника ставили свічку, ввіткнуту в глечик із житом, «щоб добро марно не йшло за покійником» [1. С.146].

На Слобожанщині відомий звичай розбивати горщик під час винесення мерця з хати [2. С.67]. На могилі, біля хреста, ставили ритуальну їжу, з-поміж якої головною стравою була каша в горщику. Вона виконувала двоїсту функцію – це була жертва для надприродних сил, що супроводжували покійників у потойбічному світі і, водночас, ритуальна страва для самих мерців. Таким способом встановлювався зв'язок між світом живих і світом мертвих.

Без гончарного посуду неможливо уявити традиційну весільну обрядовість на Слобожанщині. В драматичному дійстві народного весілля глиняні вироби використовувалися значно ширше і в більшому асортименті, аніж у будь-яких інших обрядах життєвого циклу людини. Особливо значимими для дівчат уявлялися новорічні гадання, важливими атрибутами яких були глиняні миски і тарелі. В ніч під Новий рік «...дівця, як лягає спати, ставить собі в головах миску з водою і чотирма соломинками, покладеними хрестоподібно, що зображають міст, і примовляє, з яким я буду через цей міст йти, з тим буду вік вікувати. Хлопець, який йде вві сні через міст і є суджений» [1. С.139].

На Слобожанщині дівчата, щоб причарувати хлопців, вдавалися до таких хитрощів: ловили кажана, клали його в горщик і відносили до лісу, де ставили в мурашник. Від з'їденого комахами кажана